

Kordula Świątorzecka

Elementy klasycznej teorii zasad bytu

Studia Philosophiae Christianae 45/2, 15-24

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KORDULA ŚWIĘTORZECKA
Instytut Filozofii UKSW, Warszawa

ELEMENTY KLASYCZNEJ TEORII ZASAD BYTU

1. Język: symbole i wybrane definicje. 2. Podziały na zasady. 2.1. Podział bytu na zasady. 2.2. Podział powszechników i bytów jednostkowych na zasady. 3. Zakończenie.

Arystotelesowska koncepcja bytu i jej Tomaszowa modyfikacja charakteryzowane są przez cztery pary wzajemnie dopełniających się *zasad bytu*:

- akt i możliwość,
- substancję i przypadłość,
- formę i materię,
- istotę i istnienie.

Złożenia komponentów każdej z wymienionych par konstytuują byt i stąd nazywane bywają „złożeniami bytowymi”¹. Same zasady są charakteryzowane w ramach filozofii klasycznej m.in. jako: „(wewnętrzne) źródła, z których wywodzi się byt”² i te, „które ogarniać mają całą dziedzinę bytu”³.

Bezdiskusyjnie podstawowa dla konstrukcji klasycznej metafizyki rola zasad bytu i procedur ich wyróżniania (a także składania) uwikłana jest jednak w zasadniczą trudność: brakuje dla nich odpowiednio precyzyjnej charakterystyki. Filozof posługujący się w tej kwestii siatką klasycznych pojęć metafizycznych skazany jest też często jedynie na potoczne (lub utarte przez tradycję) intuicje, które z jednej strony bywają zawodne, a z drugiej – poddają w wątpliwość jakość naukową

¹ M.A. Krąpiec, *Struktura bytu. Charakterystyczne elementy systemu Arystotelesa i Tomasza z Akwinu*, TN KUL, Lublin 1963; jako *Dziela*, t. V, RW KUL, Lublin 1995.

² Arystoteles, *Metafizyka, Księga V*, 1013a, w: *Dziela wszystkie*, tłum. z grec. K. Leśniak, PWN, Warszawa 1990.

³ W. Tatarkiewicz, *Układ pojęć w filozofii Arystotelesa*, PWN, Warszawa 1978.

jego rozważań. Niniejsza praca stanowi próbę choć częściowego uzupełnienia owego braku. W ramach prezentowanych analiz sformułujemy propozycje ekstensjonalnych definicji zasady bytu oraz podziału bytu na zasady (z uwzględnieniem paru jego odmian). Powzięte rozważania respektują tradycyjną charakterystykę badanych pojęć, jednak zasadniczo mają charakter konstrukcyjny. Odniesienie do tradycji przejawia się przede wszystkim w wyborze jako narzędzia opisu języka atrybutywnego. Symbolizm, który przyjmujemy za podstawę formalną, decyduje jednak, że w efekcie analiz ostatecznie otrzymujemy nowe precyzacje terminów klasycznych.

1. JĘZYK: SYMBOLE I WYBRANE DEFINICJE

Proponowane rozróżnienia i definicje wyrazimy w symbolicznym języku atrybutywnym ontologii klasycznej w sformułowaniu E. Nieznańskiego przedstawionym w pracy pt. *Sformalizowana ontologia orientacji klasycznej*⁴. Do realizacji zamierzonego celu wystarczy nam odnotowanie i objaśnienie tylko niektórych skrótów, aksjomatów i definicji zakładanej teorii. Czytelnika zainteresowanego pełnym wykładem zakładanej ontologii odsyłamy do tekstu źródłowego.

W rozwijanej formalizacji przyjmujemy, że zmienne: x, y, z, \dots reprezentują dowolne *istoty* (także: sprzeczne). W boolowskiej algebrze pojęć wszelkich istot, generowanej przez relację *subsumpcji*, rozważymy stosunek inherencji notowany dwuargumentowym funktorem: ε , czytany: ...*jest*... Za Arystotelesem przez *przedmiot* rozumiemy *istotę niesprzeczną*, którą oznaczamy symbolem 1 (największy element algebry pojęć).

Z punktu widzenia naszych rozważań istotne jest to, że:

$$(1.\varepsilon) \forall x \forall y (x\varepsilon y \rightarrow x\varepsilon 1)$$

(Tylko przedmiot może być podmiotem inherencji).

W prowadzonych analizach będziemy posługiwać się arystotelesowskimi symbolami: =, i, a, e, o rozumianymi zgodnie z następującymi definicjami:

⁴ E. Nieznański, *Sformalizowana ontologia orientacji klasycznej*, Wyd. UKSW, Warszawa 2007.

Def=. $x=y \leftrightarrow x\epsilon y \wedge y\epsilon x$

(Dwie istoty są identyczne wtw, gdy są wzajemnymi podmiotami inherencji),

Defi. $x \text{ i } y \leftrightarrow \exists z (z\epsilon x \wedge z\epsilon y)$

(Pewne (jakiś) x jest y -em wtw, gdy dla jakiegoś z jest tak, że z jest x -em i z jest y -em),

Defa. $x \text{ a } y \leftrightarrow \forall z (z\epsilon x \rightarrow z\epsilon y)$

(Każde x jest y -em wtw, gdy dla każdego z jest tak, że jeżeli z jest y -em, to jakiś z jest y -em),

Defe. $x \text{ e } y \leftrightarrow \forall z (z\epsilon x \rightarrow \neg z\epsilon y)$

(Żadne x nie jest y -em wtw, gdy każde z , które jest x -em, nie jest y -em),

Defo. $x \text{ o } y \leftrightarrow \exists z (z\epsilon x \wedge z\epsilon y)$

(Pewne (jakiś) x nie jest y -em wtw, gdy dla jakiegoś z jest tak, że z jest x -em i żadne z nie jest y -em).

Skorzystamy także z przyjętego w zakładanej teorii ontologicznej sposobu konstrukcji *relatywów*. Relatywami są kombinacje przedmiotów dające się ująć w Arystotelesowski schemat: „coś czegoś”⁵. Tego rodzaju kombinacjami są podawane przez Arystotelesa przykłady: niewolnik pana, pan niewolnika, skrzydło ptaka, skrzydło uskrzydłonego, ster łodzi, głowa zwierzęcia⁶. W języku naszej formalizacji schemat relatywu będziemy notować: y/x (i czytać: *igrek iksa*).

Wprowadzone pojęcie użyjemy do charakterystyki relacji *posiadania*. Powiemy, że:

Def μ . $x\mu y \leftrightarrow \exists z (z \epsilon y/x)$

(x ma y -a wtw, gdy jakaś istota z jest podmiotem relatywu: *igrek iksa*, czyli z jest y -em x -a).

W prezentowanych definicjach wystąpi także kwantyfikacja atrybutów w jej dwóch odmianach: szczególowej (Σ) i ogólnej (Π), dla których przyjmujemy, że:

⁵ Arystoteles, *Analityki pierwsze*, 48 b, w: *Dziela wszystkie*, dz. cyt.

⁶ Arystoteles, *Kategorie*, 6 b 28, 6 b 36, 7 a 5, w: *Dziela wszystkie*, dz. cyt.

Def Σ . $x \varepsilon \Sigma y \leftrightarrow x \varepsilon 1 \wedge xay$

(x jest pewnym (jakimś) y-em wtw, gdy x jest przedmiotem i każdy x jest y-em),

Def Π . $x \varepsilon \Pi y \leftrightarrow x = y$

(x jest każdym y-em wtw, gdy istoty x i y są identyczne).

Kwantyfikację atrybutów w kontekstach z relatywami regulują następujące definicje:

Def Π . $x \varepsilon y/\Pi z \leftrightarrow x \varepsilon 1 \wedge \forall u (u \varepsilon z \rightarrow x \varepsilon y/u)$

(x jest y-em każdego z-a wtw, gdy x jest przedmiotem i dla każdego u, które jest z-em x jest y-em istoty u),

Ded Σ . $x \varepsilon y/\Sigma z \leftrightarrow \exists u (u \varepsilon z \wedge x \varepsilon y/u)$

(x jest y-em pewnego (jakiegoś) z-a wtw, gdy dla jakiegoś u jest tak, że u jest z-em i x jest y-em istoty u).

2. PODZIAŁY NA ZASADY

W większości kontekstów, w których mówi się o podziałach na zasady, operację dzielenia odnosi się do bytu. To właśnie byt, lub jakąś jego odmianę: byt aktualny, stający się, materialny, przygodny, uważa się za całość dzieloną podziałów na zasady. W praktyce filozoficznej spotykamy jednak także podziały na zasady, w których *totum divisionis* stanowi jakiś powszechnik – rodzaj lub gatunek. Z taką sytuacją mamy do czynienia, gdy w ramach filozofii Tomistycznej wydzielamy duszę i ciało, których złożeniem jest powszechnik: człowiek. Dzieleniu na zasady mogą także podlegać realne indywidua: przecież istota i istnienie są nie tylko składnikami bytu (realnego) w ogóle, ale także człowieka i tego oto Jana.

Z uwagi na możliwość dzielenia na zasady trzech różnych, co do statusu ontycznego całości, wypada więc rozważyć zarówno podziały bytu (§ 2.1), jak i podziały powszechników i bytów jednostkowych (§ 2.2).

W proponowanych definicjach posłużymy się określoną precyzacją pojęć bytu realnego (B), bytu aktualnego (BA), bytu nieskończonego – niezmiennego (BN) i bytu stającego się – zmiennego (BS). Do tego

celu użyjemy skrótu: $x \in A_t$ który czytamy: *x jest aktualny w chwili t*, oraz pojęcia przedmiotu jednostkowego rozumianego tak, że:

DefJ. $x \in J \leftrightarrow x \in 1 \wedge \forall z (z \in x \rightarrow x \in z)$

(*x jest przedmiotem jednostkowym wtedy, gdy x jest istotą niesprzeczną i taką, że jest ona tym wszystkim, co jest nią*).

W stylizacji algebraicznej powiemy, że przedmioty jednostkowe są atomami boolowskiej algebry pojęć.

Wprowadzamy definicje wymienionych rodzajów bytu:

DefB. $x \in B \leftrightarrow x \in J \wedge \exists t x \in A_t$

(*x jest bytem realnym wtedy, gdy x jest indywiduum i x jest w jakiejś chwili aktualny*).

Niech *n* będzie okazjonalną stałą czasową, wówczas:

DefBA. $x \in BA \leftrightarrow x \in J \wedge x \in A_n$

(*x jest bytem aktualnym wtedy, gdy x jest indywiduum aktualnym teraz*),

DefBN. $x \in BN \leftrightarrow x \in J \wedge \forall t x \in A_n$,

(*x jest bytem niezmiennym wtedy, gdy x jest indywiduum zawsze aktualnym*),

DefBS. $x \in BS \leftrightarrow x \in J \wedge \exists t x \in A_t \wedge \exists t \neg x \in A_t$

(*x jest bytem stającym się, gdy x jest indywiduum realnym, ale niekiedy nieaktualnym*).

W kolejno wprowadzanych definicjach podziałów użyjemy pojęcia *n*-elementowego szeregu (sekwensu) istot. Zapis: $x_1 x_2 \dots x_n$ reprezentować będzie dalej dowolny *n*-elementowy ciąg $\langle x_1, x_2, \dots, x_n \rangle$.

2.1. PODZIAŁ BYTU NA ZASADY

Niech *y* reprezentuje dowolny z przedmiotów: B, BA, BN, BS. Przyjmijmy, że zasady bytu uogólnia następujący schemat:

$(1\xi) x \in \xi/y \leftrightarrow y \wedge x \vee \Pi y \mu x.$

Zgodnie z powyższym sformułowaniem powiemy, że:

x jest zasadą bytu wtedy, gdy cokolwiek jest bytem, jest też x -em lub każdy byt ma x -a.

Oczywiście, w zależności od tego, co reprezentuje y , możemy mówić o zasadach bytu realnego, aktualnego, niezmiennego i stającego się.

Dla rozważanych wcześniej par zauważamy, że:

– akt, forma, substancja, istnienie, istota są zasadami bytów realnych, aktualnych, niezmiennych,

– wymienione zasady bytów realnych, aktualnych, niezmiennych są także zasadami bytów stających się. Ponadto, zasadami bytów stających się są także: możliwość, materia, przypadłość.

Wobec tego, że tezę zakładanej przez nas teorii ontologicznej jest:

(1.a) xax ,

na podstawie przyjętej definicji (1.ξ) prawdą jest także, że każdy byt jest swoją własną zasadą:

(2.ξ) $y \varepsilon \xi/y$.

Wprowadzone pojęcia umożliwią nam sformułowanie definicji pojęcia podziału bytu na zasady:

skrót: $PPx_1x_2\dots x_ny$ czytamy: *sekwens $x_1x_2\dots x_n$ jest podziałem bytu y na zasady* i rozumiemy go następująco:

DefPP. $PPx_1x_2\dots x_ny \leftrightarrow$

(1) $\forall x_i (x_i \varepsilon \xi/y)$,

(2) $\forall x_i, x_j (x_i \neq x_j \rightarrow x_i e x_j)$,

(3) $\forall z (\forall x_i z \mu x_i \rightarrow z \varepsilon y)$ (dla dowolnych $1 \leq i, j \leq n$).

Sekwens $x_1x_2\dots x_n$ jest podziałem bytu y na zasady wtedy, gdy:

(1) każdy element sekwensu $x_1x_2\dots x_n$ jest zasadą bytu y ,

(2) dla dowolnych dwóch nieidentycznych elementów sekwensu x_i i x_j jest tak, że nic, co jest x_i , nie jest zarazem x_j ,

(3) każdy obiekt posiadający wszystkie zasady: x_1, \dots, x_j jest bytem.

Gdy dany sekwens x_1, x_2, \dots, x_n jest podziałem bytu y , kolejne istoty: x_1, x_2, \dots, x_n nazywamy *członami podziału*, zaś y – *całością dzieloną*. Praktyka filozoficzna jest powodem ograniczenia naszego zainteresowania do jednostopniowych podziałów o skończonej ilości członów.

Pierwszy człon koniunkcji występującej w definiensie definicji podziału DefPP jest odpowiednikiem standardowo formułowanych warunków niepustości podziałów logicznych, typologicznych, mereologicznych. Niepustość całości dzielonej i członów podziałów jest już przesądzona: byt każdego z branych pod uwagę rodzajów jest przedmiotem oraz tylko przedmioty mogą być podmiotami inherencji. Drugi człon można uważać za odpowiednik warunku rozłączności. Trzeci warunek jest w tym sensie silniejszy niż warunek adekwatności, że nie wystarczy, by każdy przedmiot będący bytem posiadał jakąś zasadę bytu, ale musi on posiadać wszystkie zasady, które są wymienione jako człony podziału. Być może należałoby wyrażenie (3) nazwać raczej warunkiem *komplementarności (wzajemnego dopełnienia zasad bytu)*.

2.2. PODZIAŁ POWSZECHNIKÓW I BYTÓW JEDNOSTKOWYCH NA ZASADY

Zgodnie z tradycją Arystotelesowską powiemy, że powszechnikami są wszelkie gatunki i rodzaje. Z drugiej strony nie są powszechnikami ani poszczególne przedmioty jednostkowe (choć jest nim oczywiście sam *przedmiot jednostkowy w ogóle*), ani transcendentalia, tj.: byt, prawda, dobro, piękno. Powszechnikiem nie jest więc w szczególności także byt realny (B). Tak jak w przypadku transcendentaliów, możemy jednak mówić także o zasadach powszechników.

Wspomniane uwagi są respektowane przez następujące sformułowanie *zasady powszechnika*:

$$(1. \xi\rho) x \varepsilon \xi\rho/z \leftrightarrow z \neq B \wedge z \text{ a } B \wedge \Pi z \mu x$$

(x jest zasadą powszechnika z wtw, gdy z nie pokrywa się z bytem realnym i wszystko, co jest z -em jest bytem realnym oraz każdy z ma x -a).

Zgodnie z zaproponowanym zapisem, zauważmy, że:

- zasadami powszechnika: człowiek są np.: dusza, ciało, rozumność, żyworość, zdolność do tworzenia kultury,
- zasadami dowolnego powszechnika są za wyjątkiem substancji (bytu), wszystkie dotąd wymienione zasady bytu, ponieważ na podstawie przyjętych definicji i własności przechodniości stosunku inherecji mamy:

$$(1.B\mu) \quad B\mu x \rightarrow \forall z (zaB \rightarrow \Pi z\mu x)$$

(bycie zasadą jest dziedziczone z bytu na każdy powszechnik ze względu na stosunek posiadania).

- w odróżnieniu od zasady bytu (1.ξ) zachodzenie stosunku inherecji między powszechnikiem a nim samym nie jest warunkiem wystarczającym bycia własną zasadą w znaczeniu (1.ξρ). Tak uogólniamy intuicję, zgodnie z którą: choć człowiek jest własnym atrybutem, to nie jest własną zasadą.

Oczywiście nie każde zestawienie zasad danego powszechnika wyznacza jego podział. W tym przypadku definicja miałaby zasadniczo tę samą konstrukcję, co w przypadku podziału bytu, tyle że tym razem członki podziału byłyby zasadami danego powszechnika, zaś całością dzieloną ów powszechnik:

Skrót: $Pp_{x_1, x_2, \dots, x_n} z$ czytamy: *sekwens x_1, x_2, \dots, x_n jest podziałem powszechnika z na zasady* i rozumiemy następująco:

$$\text{DefPp. } Pp_{x_1, x_2, \dots, x_n} z \leftrightarrow$$

- (1) $\forall x_i (x_i \varepsilon \xi\rho/z)$,
- (2) $\forall x_i, x_j (x_i \neq x_j \rightarrow x_i \varepsilon x_j)$ (por. DefPP),
- (3) $\forall v (\forall x_i v \mu x_i \rightarrow v \varepsilon z)$ (dla dowolnych $1 \leq i, j \leq n$).

Podobnie jak w przypadku DefPP, członki koniunkcji występującej w definiensie nazwiemy odpowiednio: *warunkiem niepustości* (1), *rozłączności* (2) i *komplementarności* (3). Omówienie ich nie różni się zasadniczo od tego, co zostało powiedziane przy okazji definicji podziałów bytu na zasady.

Zasady powszechników mogą także wyznaczać podział przedmiotu jednostkowego. Tym razem definicję można byłoby ułożyć następująco:

$$\text{DefPp}^*. \text{Pp}^*x_1x_2\dots x_nz \leftrightarrow z \in J \wedge \text{Pp} x_1x_2\dots x_nz.$$

W takim ujęciu, brane pod uwagę podziały bytów jednostkowych są więc szczególnym przypadkiem podziałów powszechników.

3. ZAKOŃCZENIE

Propozycje definicji podziałów na zasady, w których to podziałach całościami dzielonymi są byt, powszechnik lub dowolny byt jednostkowy, wyrażone zostały w języku zachowującym atrybutywną naturę klasycznej refleksji filozoficznej. W intencji autorki, takie ujęcie miałyby sprzyjać użyteczności tych koncepcji w ramach filozofii. Sformułowane definicje dają możliwość precyzacji niekiedy niejasnych, choć uważanych za intuicyjne, wypowiedzi charakteryzujących rozmaite podziały na zasady. Właściwe uzasadnienie otrzymuje przy tym częsta praktyka dzielenia powszechników i przedmiotów jednostkowych „na wzór” wcześniej ustalonego podziału bytu. Prostymi konsekwencjami przyjętych definicji są w tym względzie następujące zależności:

(F1) Podział bytu, w którym członami są zasadami bytu wyróżnionymi ze względu na stosunek posiadania, jest podziałem dowolnego powszechnika.

(F2) Podział bytu, w którym jego członami są zasadami bytu wyróżnionymi ze względu na stosunek posiadania, jest także podziałem dowolnego bytu jednostkowego.

Proponowaną teorię można próbować dalej rozwijać tak, by uwzględniła ona jeszcze pojęcie podstawy podziału (*fundamentum divisionis*), które, zdaniem filozofów, często uważa się za jeden z istotnych parametrów poprawnego podziału w ogóle. W odniesieniu do par zasad bytu wymienionych we wprowadzeniu chodziłoby w tym przypadku o ustalenie tego, co jest *czynnikiem wyróżniającym*:

- akt i możliwość,
- substancję i przypadłość,

- formę i materię,
- istotę i istnienie.

Tę kwestię pozostawiamy tymczasem otwartą. Dobór komponentów rozważanych par zasad nie jest przypadkowy: dla przykładu nie zestawia się materii i aktu lub istnienia i potencji jako wyznaczających odpowiednie podziały bytu. To ostatnie spostrzeżenie uzasadniałoby dalsze próby analiz stanowiących już jednak nowe zadanie badawcze.

A CLASSICAL THEORY OF PRINCIPLES OF BEING. ELEMENTS

Summary

The principles of being and procedures of defining them play a key part in classical metaphysics. However, they suffer from a fundamental difficulty: they have no precise methodological characteristics. A philosopher who uses in their considerations a net of classical metaphysical concepts is often forced by this to follow their own (or traditional) intuitions. Such methods are of course fallible, and moreover, they may be the cause of calling into question the value of such considerations. The paper is an attempt at changing this situation. Some proposals are suggested, of formalized extensional definitions of the principle of being and a division of being into principles (and also two types of the latter notion: a division of universals and a division of individuals into principles). The formulated definitions are constructive but they respect the traditional characteristics of described concepts.